

УДК 329.614 (477.81) «1941/1945»

Дмитро Кравчук

РАДЯНСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ НА РІВНЕНЩИНІ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті на основі архівних документів, монографічної і мемуарної літератури прослідковано утворення радянських підпільних організацій у Рівненській області, з'ясовано причини провалу більшості з них на початку німецько-радянської війни, охарактеризовано діяльність радянських підпільних формувань в 1941-1943 рр., зокрема, підпільних організацій під керівництвом Т. Новака, П. Мірюженка, М. Остафова, В. Томашевського, М. Фідарова та ін.

Ключові слова: підпільна організація, партизанський рух, підпільний обком, Український штаб партизанського руху, Рівненська область.

Проблема створення та діяльності підпільних організацій на території Рівненської області майже не досліджена в радянській і сучасній українській історіографії. Стратегічне розміщення міста Рівне як столиці Рейхскомісаріату Україна постійно впливало на присутність в регіоні та обласному центрі партизанських та підпільних формувань. Проте, окрім мемуарних праць [10; 13; 19; 20; 21; 25] і деяких краєзнавчих розвідок другої половини ХХ ст. [12; 17; 24], ґрунтовних досліджень зародження та діяльності радянського підпілля на Рівненщині немає. Тому варто прослідкувати витоки та еволюцію підпільних організацій в Рівному та області у 1941-1944 рр., звернувшись до архівних джерел, нових досліджень, які стосуються радянського партизанського та підпільного руху, радянської мемуарної літератури.

Джерельну базу нашої статті складають звіти та оперативні донесення Обласного штабу партизанського руху (ОШПР) та Українського штабу партизанського руху (УШПР), рішення Рівненського підпільного обкому КП(б)У, які зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) і Державному архіві Рівненської області (ДАРО); звіт Рівненської підпільної організації, що знаходиться у фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею (РОКМ); кримінальні справи колишніх партизанів фонду припинених справ архіву Управління СБУ в Рівненській обл.; опубліковані архівні документи, котрі відображають розвиток радянського підпілля в роки війни; мемуари, видані в радянський час.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють час від початку радянсько-німецької війни (22 червня 1941 р.) до визволення м. Рівне Червоною армією (2 лютого 1944 року).

Метою статті є дослідження створення та діяльності радянських підпільних організацій у Рівненській області. Основні **завдання роботи** – з'ясування причин провалу радянських підпільників в перший рік війни; характеристика основних підпільних організацій, які існували на території краю; визначення ефективності діючих на Рівненщині підпільних груп.

Стрімке захоплення великих територій німецькими військами змусило радянське керівництво розпочати швидке формування агентури на окупованих територіях. Тому вже у липні 1941 р. для організації підпільних парторганізацій в західних областях України ЦК КП(б)У були підготовлені й перекинуті з Києва в складі партизанських загонів ряд комуністів. Але у зв'язку з швидким просуванням німецьких військ ці заходи в більшості були провалені.

Так, списки комуністів, направлених для роботи в західні області УРСР, у тому числі в м. Рівне, знаходились у секретаря ЦК КП(б)У Бурмистенка, про їх долю нічого не відомо [2, арк.41]. Він загинув 20 вересня 1941 року разом з командуючим Південно-Західним фронтом генерал-полковником М. Кирпоносом.

Пізніше, на засіданні нелегального ЦК КП(б)У 24 листопада – 10 грудня 1942 р., зазначено: «ЦК КП(б)У разом з секретарями обкомів західних областей України змушені були посилати для роботи в підпілля і партизанські загоны людей з Києва, з числа працівників західних областей. Люди посилались великими групами. До них входили керівні обласні і районні працівники.

Таким чином, в кожен західну область було перекинуто 100-150 чоловік. Однак, у той час такі перекидання себе не виправдали і позитивних результатів ми не мали» [6, арк. 26-27].

Тільки за два дні серпня 1941 р. на території Житомирської, Кам'янець-Подільської (Хмельницької), Рівненської і Тернопільської областей було виявлено від 120 до 150 диверсантів, з яких у ці ж два дні 50 було взято у полон, а 17 вбито. За даними НКВС, до 1 березня 1942 р. в радянський тил повернувся 31 загін загальною кількістю 1046 осіб [14, с. 68]. Про великі втрати радянських диверсантів під час спроб десантування згадував генерал-полковник Л. Рендуліч: «[Радянське] командування, очевидно, не надавало особливого значення тому, що коли декілька сотень агентів скидалося на парашутах над одним районом, то 90% з них гинуло» [15, с. 148]. Тобто окупаційна влада знищувала більшість десантників до початку ними будь-якої підпільної чи партизанської діяльності.

На засіданні нелегального ЦК КП(б)У окреслено основні причини невдач щодо організації підпілля в німецькому тилу: «Багато секретарів підпільних обкомів самовільно залишили області і вийшли в наш тил: Горбатенко – 3-й секретар Рівненського обкому (був залишений територіальним секретарем Полтавського обкому), Бурченко – 1-й секретар Оликського райкому (був залишений 1-м секретарем Волинського підпільного обкому). Всі вони пояснюють свій вихід з підпілля в тил тим, що їх явочні квартири провалені, непідготовленістю баз і рядом інших об'єктивних причин. Практика показує, що керівництво обкомами, райкомами сільських районів зберігається і проводить свою роботу тільки в умовах перебування його в партизанських загонах» [6, арк. 29-30].

Таким чином, організація підпільних обкомів і райкомів зводилась до створення партизанських загонів. Але до весни 1942 р. жодної згадки в документах ОШПР та УШПР про існування в Рівненській області хоч невеликої кількості боєздатних груп партизан, які б мали зв'язок з центром, немає. Така ситуація вплинула на дієздатність новоствореного підпілля. Ніяких диверсійних дій не було здійснено, групи, відправлені в німецький тил, поверталися назад із значними втратами, або ж з ними втрачався зв'язок, у більшості випадків назавжди. Інформація про кількісний склад направлених груп відсутня втрачена. Реальних даних про дієве радянське підпілля на Рівненщині в перші місяці війни віднайти не вдалося. Це стосується також списків направлених за лінію фронту відповідальних працівників.

Спроби організації підпільних обкомів не дали позитивних результатів у зв'язку з швидким захопленням німецькими військами території Рівненської області та через неготовність до ведення підпільної роботи залишеними на місцях і надісланими кадрами.

Керівник ЦШПР Т. Пономаренко у доповіді Й. Сталіну в 1943 р. підсумував становище щодо провалу підпільних обкомів у другій половині 1941 року: «В 1941 році на території України було залишено в підпіллі 23 обкоми КП(б)У, 63 міськкоми і 564 райкоми КП(б)У. Проте з більшістю підпільних організацій були втрачені зв'язки» [26, с. 265].

У звіті 213-ї німецької дивізії охорони тилу йдеться про події початку війни в Західній Україні: «8 липня 1941 р. в дивізію доповіли, що залізничний відрізок Ковель-Рівне... вночі був підірваний... В наступні дні множилися повідомлення про появу парашутистів в районі Ковель-Любомль-Володимир. З деяких груп вдалося взяти полонених. Це були виключно жителі даної території, які недавно російськими військами, частково за допомогою насильства, та без належної підготовки були послані на виконання завдань. Полонені засвідчили, що після стрибка бажали тільки одного: скоріше опинитися в своїх рідних селах чи містах. Цим словам можна вірити, так як мова йде переважно про українців і ніяких подальших випадків диверсій відмічено не було» [14, с. 60-61].

Випадок зі Скоробагатком Василем Васильовичем, якого за розпорядженням ЦК КП(б)У 8-9 липня 1941 р. було направлено в складі групи з трьох чоловік у Волинську область для виконання спецзавдання, підтверджує німецьке зведення. Водночас він є прикладом того, що за несприятливих умов уповноважені підпільники просто переходили на нелегальне становище і переховувались, не проявляючи ніякої активності аж до кінця війни. В с. Поляни Рівненської області Скоробагатко затриманий поліцією, відправлений у комендатуру, де був посаджений під варту. Назвався жителем Рожищ, відправлений туди в тюрму. Через три тижні допитаний комендантом поліції і випущений з вимогою негайно виїхати з району. Однак нікуди не виїжджав, переховувався, працюючи у селян [7, арк. 61].

Згідно радянських даних, в Рівненській області існувало ряд підпільних груп, які не змогли розгорнути підпривну діяльність та були знищені окупаційною владою в перші місяці військового

протистояння. Так, комісар Рівненського партизанського з'єднання №2 Л. Кизя у своїй роботі «Народні месники» звертає увагу на деякі з них.

У Висоцькому районі, для організації більшовицького підпілля і партизанських загонів, залишилися голова виконкому Висоцької районної ради депутатів трудящих Кабак і завідувачий районним відділом народної освіти Храпко. Восени 1941 р. під час однієї зі збройних сутичок з поліцією Кабак і Храпко загинули. У Дубровицькому районі організатором більшовицького підпілля став Олексій Крицько – ветеран громадянської війни в Іспанії 1936-1937 рр. Він, у вересні 1941 р., залучив до підпільної роботи Анатолія Главинського, Василя Годунька, Валентину Рожко, Зою Гладку, Михайла і Олену Петрушко, Якова Нипору, Марію Гринько, Івана Янковського і Федора Маслюка [17, с. 54-56]. В с. Хочин, Висоцького району, в серпні 1941 р. Олексієм Ососкало була створена підпільна організація у складі 16 осіб. Група розповсюджувала листівки і відозви до населення [9, с. 13-14].

У м. Сарни існувало підпілля на чолі з М. Фідаровим. У довоєнний період він був начальником залізничної станції Сарни. В період окупації займався диверсіями на залізниці, мав контакти зі спецзагоном «Переможці». У вересні 1943 р. був затриманий німцями та страчений [24, с. 106-107]. Згідно інших даних, підпілля М. Фідарова підтримувало тісні зв'язки з секретарем Сарненського підпільного обкому, комісаром загону ім. К. Ворошилова С. Плужниковим (Рівненське партизанське з'єднання №1) [18, с. 70].

У радянських післявоєнних документах є інформація про підпільну організацію яка діяла в м. Острозі. Вона була створена вчителем В. А. Томашевським (Колос) і до кінця 1942 р. налічувала 40 осіб. На початку 1943 р. підпільники встановили контакт з партизанським загonom А. З. Одухи. В подальшому організація стала базою для створення партизанського загону ім. Шевченка, який згодом влився в Кам'янець-Подільське з'єднання. У 1965 р. у листі до Т. Михайлюти – завідувачого партархівом Рівненського обкому КПУ – А. Одуха підтвердив факт існування підпільної організації в Острозі, зазначивши, що звіти про діяльність острозького підпілля були передані до УШПР. Рівненський партархів звернувся з запитом в Інститут історії партії при ЦК КПУ і отримав відповідь, що «даних про підпільну організацію в Острозі та її учасників в партархіві немає, також не володіє даними про цю підпільну організацію партархів Хмельницького обкому КПУ». Не дали результату й неодноразові звернення до учасників означеного підпілля про надання будь-яких свідчень щодо існування організації [4, арк. 11-17].

На підпільну роботу були залишені також секретар Клесівського райкому КП(б)У В. А. Сонін, завідувач відділом промисловості Рівненського обкому КП(б)У І. Чепурний та інші [17, с. 50]. На цих людей покладалося завдання організації радянського підпілля на Рівненщині для боротьби з нацистами й ведення агентурної розвідки. Проте виконати поставлені завдання підпільники не змогли. В. Сонін восени 1941 р. був схоплений гестапо і розстріляний у Клесові. Чепурний також не впорався із завданням [17, с. 50].

Отже, відповідно до інформації, що міститься в радянських та німецьких джерела більшість підпільних груп були знищені, інші займалися переважно агітацією серед місцевого населення, діяльність таких груп характеризується майже повною відсутністю диверсійних акцій, які б впливали на дезорганізацію німецького тилу у другій половині 1941-1942 рр. Деякі переходили на нелегальне становище та не виявляли себе аж до приходу радянських партизанських загонів.

Створення та діяльність розгалужених підпільних організацій в м. Рівне досить детально описуються в ряді мемуарних робіт колишніх партизан та підпільників [13; 19; 20; 21; 25]. Однак, інформація зі спогадів носить загальний характер, унеможливується також перевірка поданих даних документально.

Водночас, з ряду архівних документів ми дізнаємось про діяльність окремих підпільних груп. Дані про функціонування підпілля є частковими через те, що інформація про створення та діяльність підпільних організацій у 1941-1942 рр. в документах УШПР та НКДБ з'являється тільки в 1943-1944 рр. Через поразки та плутанину на першому етапі війни радянське керівництво втратило зв'язок з групами, які надсилалися в тил ворога. Окремі підпільні групи формувались без вказівок ЦК КП(б)У та НКВС і довгий час знаходились на окупованій території без чітких інструкцій та в повній ізоляції від центру.

З утворенням на Рівненщині в середині 1943 р. великих партизанських з'єднань, радянське керівництво починає з'ясовувати кількість та надійність підпільників. Для нього з'ясування питань щодо діяльності підпільних організацій в Рівненській області було винятково важливим. Органи держбезпеки ідентифікували деяких учасників підпільного та партизанського руху, які

існували на початковому етапі війни, що дає нам змогу частково відтворити окремі епізоди діяльності підпільників на Рівненщині у 1941-1942 рр.

Так, із повідомлення Меркулову від 3 липня 1943 р. стало відомо, що оперативною групою НКДБ в Рівненській області було встановлено зв'язок з підпільною організацією КП(б)У в м. Рівне й деяких районах Рівненської області. Стали відомі 25 прізвищ учасників, серед них Т. Новак, І. Луць, Ф. Ткаченко. На базі НКДБ СРСР на той момент знаходився учасник підпілля П. Мірющенко (Могутній). 28 червня 1941 р. він був перекинутий в тил німців з документами на ім'я М. А. Дубчака для підпільної роботи разом з партизанським загonom (командир – Рюма, комісар – Бабенко). З ним перекинуті Москаленко (Забавка), Мінчевський (Смоядинко), і Тимченко (Бережний). П. Мірющенко з 15 серпня 1941 р. до жовтня 1942 р. працював вчителем в с. Милостів і Плоска Рівненського району, з жовтня 1942 р. перебував на посаді вчителя і бухгалтера електротехнічних навчальних майстерень в м. Рівне. В Рівному П. Мірющенко встановив зв'язок з Г. Калашниковим, який в минулому працював інструктором промислового відділу ЦК КП(б)У та якийсь час перебував у полоні, на момент контакту працював у Рівному інженером тих же майстерень [2, арк. 43-44].

Цікавим є той факт, що в ЦК КП(б)У не були впевнені в лояльності організації Мірющенко до радянської влади. Так, з довідки відомо, що «згідно матеріалів НКДБ СРСР в м. Рівне працює підпільна парторганізація КП(б)У, яку очолює т. Мірющенко П. М., направлений для організації підпілля за завданням ЦК КП(б)У, з яким зв'язок до цього часу не встановлений. Вважаємо необхідним просити НКДБ СРСР т. Мірющенко П. М., який знаходиться на базі в Рівненській області, тимчасово затримати у себе. Надіслати запит в НКДБ СРСР [...] дати вказівку секретарю Рівненського підпільного обкому КП(б)У Бегмі встановити зв'язок з вказаною групою й перевірити, [чи] дійсно ця група підпільників є більшовицькою, про що інформувати ЦК КП(б)У» [2, арк. 42].

В кінці 1943 р. П. Мірющенко був затриманий і страчений гестапо [3, арк. 8]. В архівах відсутні відомості про результати його підпільної діяльності.

Г. Калашников пізніше повідомив, що незадовго до страти П. Мірющенко написав детальний звіт про діяльність підпільної організації і закопав його в одній з кузень Рівного [17, с. 54]. Звіт не був знайдений, проте він мало що б прояснив у роботі підпільної організації, оскільки його неможливо було б перевірити.

Інша група підпільників, про роботу якої також обмаль документів – це організація М. Остафова, асистента астрономічної обсерваторії Київського університету, секретаря Сталінського райкому партії Києва [16, с.116]. Під час несподіваного прориву німецьких військ до місця фортифікаційних робіт, де він працював, був важко поранений і потрапив до полону. Опинився в концтаборі на території Рівненщини, з якого йому вдалося втекти.

У вересні 1941 р. він за допомогою місцевої жительки А. Степанової-Мантики звільняється з табору та легалізується під іменем Миколи Остапенка. Проходить курси бухгалтерів та влаштується рахівником маслозаводу, але згодом звільняється [24, с. 78]. Далі Остафов влаштувався вантажником у поштовому відділенні Рівного, де отримував важливу інформацію [11]. За іншими даними, за кілька днів до приходу гітлерівців він одержав папери для підпільної роботи у м. Біла Церква [10, с. 376]. Тому на Рівненщині Остафов опинився випадково та знаходився без жодної підтримки з боку керівництва, діючи на власний розсуд.

Тільки у 1943 р. розвідники із загону Медведєва вийшли на слід підпільної групи і встановили з нею контакт. Організація на чолі з М. Остафовим діставала інформацію для партизанського загону «Переможці», постачала партизанам зброю, німецькі бланки й документи, друкувала й поширювала антигітлерівські листівки, займалися агітаційною роботою. М. Остафов безпосередньо контактував з керівниками та розвідниками спецзагону: Д. Медведєвим, М. Кузнецовим, М. Струтинським, М. Шевчуком. 14 грудня 1943 р. гестапо арештувало керівника підпілля. Розстріляний 4 січня 1944 р. [11].

Існування підпільних організацій М. Остафова і П. Мірющенко та зв'язки з ними підтверджує полковник державної безпеки, а під час війни один з розвідників спецзагону Д. Медведєва М. Струтинський. У листі директору ІМЛ при ЦК КП України у 1966 р. він писав: «Інше комуністичне підпілля в м. Рівне було створено на початку 1942 року комуністом з 1924 року Остафовим Миколою Максимовичем. І Мірющенко, і Остафов були залишені за завданням ЦК КП(б)У, на що маються архівні документи, які підтверджують зазначене. Остафовим в місті Рівне були створені керівні підпільні центри, сильні підпільні організації, в яких діяло близько 400

патріотів. Підпілля Остафова стало міцною базою основних розвідувальних груп нашого загону, в тому числі групи легендарного розвідника – Кузнєцова М. І.» [8, арк. 12].

Зауважимо, що групи П. Мірющенка та М. Остафова, починаючи з липня-вересня 1941 р. до середини 1943 р., не отримували жодних інструкцій, вказівок чи допомоги від радянського керівництва. За таких умов діяльність будь-яких нелегальних організацій на окупованих територіях ускладнюється, виконувати при цьому будь-які агітаційні та особливо диверсійні акції майже неможливо.

Видається неоднозначною і суперечливою інформація про діяльність найбільшої підпільної організації в м. Рівне під керівництвом Терентія Новака. Відомості, що містять ряд його мемуарних праць та звіт підпільної організації у співставленні з іншими джерелами видаються сумнівними.

Згідно з коротким звітом про підпільну роботу в Рівному і районах області за 1941-1944 рр., у липні 1941 р. за вказівкою ЦК КП(б)У Рівненський обком КП(б)У направив через лінію фронту в тил ворога Т. Новака. Основним його завданням було створення підпільних осередків та організація партизанських загонів у Рівненській області. Т. Новак у серпні 1941 р. створив підпільну організацію в місті Рівному. В кінці 1941 р. вона нараховувала 29 членів, у травні 1942 р. – 86, до кінця 1942 р. – 103. Однак до весни 1943 р. підпільна організація не мала зв'язку з керівництвом. Лише тоді був встановлений контакт з партизанським загonom МДБ СРСР Д. Медведєва [5, арк.1, арк.3, арк.9-11].

Таким чином, УШПР довгий час не тільки не мав змоги зв'язатися з підпільниками, а й не міг координувати їх дії, допомагати матеріально, а також перевіряти діяльність підпільної групи. Звіт підпільної організації Т. Новака дисонує з інформацією нелегального ЦК КП(б)У (протокол від 24 листопада – 10 грудня 1942 р.), в якому йдеться про створення підпільних організацій на місцях: «Потрібно відзначити, що в силу військової обстановки, що склалася в західних областях, за винятком Чернівецької і Ізмаїльської, ні один обком не встиг створити підпільні організації на місцях» [6, арк.26].

Це дає підстави вважати, що нелегальний ЦК КП(б)У не володів інформацією про наявність підпільників на Рівненщині. До того ж, окрім звіту про роботу підпільної групи Т. Новака, складеного ним самим, інших документальних підтверджень його діяльності в 1941-1942 рр. не існує.

Командир спецзагону «Переможці» Д. Медведєв у своїх мемуарах досить часто згадує про підпілля Остафова, Мірющенка та Новака: «Підпільна організація Новака була не єдиною в Рівному. Пліч-о-пліч з нею, але не знаючи нічого один про одного, існували і боролися ще два загони радянських патріотів – підпільні організації Могутнього (Мірющенка) і Остафова. Нашим міським розвідникам вдалося напасти на їхній слід» [19, с. 276].

Однак, у 1966 р. М. Струтинським був відправлений лист директору ІМЛ при ЦК КП України, в якому автор стверджував про відсутність будь-якої диверсійної та підпільної діяльності Т. Новака в період німецької окупації на території Рівненщини: «В період Великої Вітчизняної війни Новак ніякого стосунку до створення і керівництва Рівненською комуністичною підпільною організацією не мав, не створював її і не керував останньою. [...] На протязі всього часу окупації м. Рівне німецько-фашистськими загарбниками Новак нічого не робив, а епізоди описані в книзі Бегми «Шляхами нескорених» і в особистих спогадах Новака в журналі «Жовтень» і в книзі «Поєдинок» є вигадкою автора. Всі справжні радянські патріоти, до яких проник і був зв'язаний Новак, були зрадницьки схоплені і загинули в гестапо. Сам він два рази звільнювався з німецької тюрми, і в тому випадку, коли фашисти два рази його арештовували, знали, що він радянський активіст. В 1943 році Новак привів в партизанський загін гестапівця Коломійця Григорія – брата своєї дружини. [...] Одночасно з Коломійцем в загін прибув «Торський» – офіцер Абверу. Обидва були викриті і засуджені Воєнним трибуналом до розстрілу (замінений на 25 років). В місті Рівне було створено комуністичне підпілля першим секретарем Сталінського райкому комсомолу міста Львів комуністом Павлом Михайловичем Мірющенком. Направлений восени 1941 року у ворожий тил ЦК КП(б)У в якості уповноваженого ЦК. В 1943 році Новак проник в це підпілля, після чого Мірющенко П. М та майже всі учасники його підпілля [...] були страчені» [8 арк. 9,11-12].

Згадка в звіті Рівненської підпільної організації Т. Новака про намагання створити власний партизанський загін також не знаходить підтвердження: «В липні 1942 року відділом була організована і відправлена група з 63 людей в ліс з 16 гвинтівками, 1 кулеметом, 2 автоматами, 6

гранат, 14 пістолетів, здобуті бойовою групою. [...] Командиром цього загону був «Степан» (всі дані про нього втрачені). Пізніше було направлено ще 16 осіб на двох автомобілях. [...] Гостра нестача зброї змусила керівництво підпільної організації дозволити цій групі влитися в партизанський загін Шитова, який мав зв'язок з Батьківщиною і озброєння, проте міцного зв'язку з загоном Шитова підпільній організації підтримувати не вдавалось, у зв'язку з його віддаленістю і маневреністю» [5, арк. 20].

Командир партизанського загону І. Шитов, діяв під керівництвом О. Сабурова, у другій половині 1942 р. його групи проникали на територію Рівненської області, проте ніяких даних про нове поповнення кількістю 79 осіб з боку підпільної організації знайти не вдалося. За іншими даними, з'єднання Шитова довгий час перебувало у віддалених районах Полісся. Так керівник Подільського з'єднання ім. Михайлова А. Одуха у своєю звіті повідомляє наступне: «Партизанське з'єднання Шитова, дислокувалося в глухих Поліських лісах, воно називалося Кам'янець-Подільським, але в Кам'янець-Подільську область ніколи не рейдувало» [22, с. 17-18]. Вважаємо сумнівним той факт, що 79 осіб могли безперешкодно дістатися до з'єднання Шитова у віддалену частину Рівненської області.

З огляду на ці та інші деталі, які подаються в звіті підпільної організації, неможливо підтвердити створення партизанського загону підпільною організацією Новака. Припускаючи, що така група дійсно була, то ймовірно люди, яких відправляли в складі цього партизанського загону, так і не влились в жодну діючу партизанську групу, адже за даними УШПР влітку-восени 1942 року ніяких місцевих активних диверсійних загонів на Рівненщині не перебувало. Керівники існуючих загонів на півночі Рівненської області в подальшому також не згадують про значне поповнення з боку підпільної організації Т. Новака.

Діяльність фабрики валянок, яка стала ключовим елементом функціонування підпільної організації Т. Новака та згадується ним у всіх звітах та спогадах, також потребує додаткової перевірки. У книзі «Пароль знають нечисленні» фабрика згадується майже у кожному розділі, автор неодноразово повторює про виготовлення валянків для німецьких потреб та подальше їх пошкодження [20, с. 346-347]. Зазначимо, що керівник у 1941-1943 рр. дрібних підприємств у промисловому відділі Центросоюзу в м. Рівне П. Дзига, який у листопаді 1941 р. влаштував Т. Новака на посаду директора фабрики, був у післявоєнний період засуджений за співпрацю з німцями. У своїх листах до Генерального прокурора СРСР засуджений характеризував означене виробництво інакше: «Фабрик ніколи в Рівному не було. [...] Є лише дрібні кустарні майстерні. Людей на «фабриках» було багато, а продукції майже ніякої не було...» [1, арк. 98].

Тому залишається відкритим питання щодо роботи, проведеної вказаною підпільною організацією в німецькому тилу. Адже документальних доказів, котрі підтверджували боротьбу Т. Новака проти окупаційної влади недостатньо.

Отже, відсутність документів, які б підтверджували диверсійну діяльність окремих радянських підпільних груп у другій половині 1941 – середині 1942 рр., не дає нам змоги стверджувати, що така підпільна робота проводилась. Перші дані про діяльність деяких підпільних організацій стосуються тільки кінця 1942 р. – 1943 рр. В основному, вони містяться в довідках Рівненського міськкому Компартії України, виданих у 1963 р. Мемуари керівників радянського партизанського та підпільного руху – одне з основних джерел, де згадуються підпільні організації. Що стосується архівних документів, то це в основному звіти обласного штабу партизанського руху та звіт підпільної організації Т. Ф. Новака, складені у 1944 р.

Таку ситуацію викликав невдалий для СРСР початок війни та швидке окупація Західної України, внаслідок чого радянському керівництву не вдалося сформувати на захоплених територіях підпільні організації та підпільні обкоми. Партактив, який залишився на місцях, був знищений окупаційною владою або опинився в глибокому запіллі. З появою на Рівненщині у 1943 р. великих партизанських загонів вцілілі підпільні групи налагодили з ними контакт. Лише на початку 1944 р. окремими підпільниками були складені звіти про їх роботу в роки окупації. Окремі підпільні групи взагалі не залишили чітких документальних слідів своєї діяльності. Смерть двох організаторів підпілля – Мірюценка та Остафова, стала основним фактором розпаду їх підпільних організацій, разом з їх загибеллю зникає майже вся інформація про виконану ними підривну роботу, тому сам факт існування цих організацій може бути поставлений під сумнів через відсутність вагомих документальних підтверджень, окрім численних згадок в радянських мемуарах та часткових вкрапленнях інформації в радянських документах.

Сліди існування радянського підпілля у Рівненській області зафіксовані у німецьких зведеннях середини-кінця 1942 р. де йдеться про численні акти саботажу на Рівненщині [23, с. 84-86], хоча довести безпосередню причетність до них радянських підпільників практично неможливо. Таким чином, доводиться констатувати, що групи підпільників існували, але їх діяльність та дієвість значно перебільшені у радянській історіографії та у післявоєнних партійних документах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів Управління СБУ в Рівненській обл., Ф. П. «Припинених справ», Спр. 3250 «Архівно-кримінальна справа Дзиги П. Д.», 205 арк.
2. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), Ф. П-1 оп. 1, спр. 8 «Копії: політінформації про роботу підпільного обкому ЛКСМУ, стенограми доповіді Тимофеева. Довідки підпільної організації м. Рівне, звіту партизанського загону «За Батьківщину», доповідної записки секретаря Гоцанського РК КП(б)У, матеріали про підпільні партизанські організації і партизанські загони Рівненської області (перший екземпляр), 1943-1943 рр.», 82 арк.
3. Держархів Рівненської обл., Ф. П-01. оп. 1, спр. 85 «Матеріали про діяльність підпільної комуністичної організації, котра діяла в 1942-1943 рр. під керівництвом П. М. Мірющенка, 1964», 15 арк.
4. Держархів Рівненської обл., Ф. П-01 оп. 1, спр. 146 «Матеріали про діяльність Острозької підпільної організації в 1941-1943 рр. під керівництвом Томашевського В. А., 1976 р.», 122 арк.
5. Фонди Рівненського обласного краєзнавчого музею, С.П, П-0, Я-1, папка №26 «Короткий звіт про роботу підпільних організацій в м. Рівне і в районах Рівненської області за 1941-1944 рр.», 80 арк.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), Ф. 1, «Нелегальний ЦК КП(б)У», оп. 19, спр. 9 «Матеріали до протоколів №4-4а засідань нелегального ЦК КП(б)У, 24 листопада – 10 грудня 1942 р.», 182 арк.
7. ЦДАГО України, Ф. 1, «Нелегальний ЦК КП(б)У», оп. 46, спр. 330 «Довідки про стан організаційно-партійної і партійно-політичної роботи парторганізації Волинської області, 29 вересня 1944 – 22 жовтня 1945 рр.», 143 арк.
8. ЦДАГО України, Ф. 57 «Колекція документів по історії комуністичної партії України», оп. 4, спр. 276 «Листи й матеріали до них колишніх партизан Рівненщини Багрова М., Несен М., Мазура М., Сапір М., Струтинського Н. В., Струтинського Г. В. по питанню підпільної діяльності Новака Т. Ф. – Керівника Рівненської підпільної міської організації в роки Великої Вітчизняної війни. Фотокопії бойових характеристик на Струтинського Н. В. і Струтинського Г. В. Документи отримані в 1966 році, лютий 1944 р.», 55 арк.
9. Бегма В. Злочини німців і народна боротьба на Ровенщині / В. Бегма. – К.; Х.: Українське державне видавництво, 1945. – 35 с.
10. Бегма В. Шляхи нескорених / Бегма В. А., Кизя Л. Є. [Літ запис П. Автономова]. – К.: Рад. письменник, 1962. – 505 с. – іл.
11. Газета Київського національного університету імені Т. Шевченка. №4(2152)-квітень 2010 р. // http://newspaper.univ.kiev.ua/view_article.php?id=55 (відвідано 26.07.2012)
12. Гладков Т. Кузнецов. Легенда советской разведки / Т. Гладков. – М.: Вече, 2004. – 384 с.
13. Гнидюк М. Прыжок в легенду. О Чем звенели рельсы / М. Гнидюк. – М.: Советский писатель, 1975. – 664 с.
14. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941-1944 / А. Гогун. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: РОССПЭН, 2012. – 527 с.
15. Итоги второй мировой войны. Сборник статей. Пер. с нем., под ред. генерал-майора И. Н. Соболева. – М.: Иностранная литература, 1957. – 641 с.
16. Казьмирчук М. Г. Професорсько-викладацький склад відновленого Київського державного університету (1933-1941 рр.) / М. Г. Казьмирчук // Український історичний журнал. – 2012. – №1. – С.102-119.
17. Кизя Л. Народні месники. З історії партизанського руху на Ровенщині / Л. Кизя. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1960. – 172 с.
18. Кучер В. Бойова діяльність антифашистського підпілля на Україні / В. Кучер. – К.: Наукова думка, 1983. – 239 с.
19. Медведев Д. Сильные духом / Д. Медведев. – М.: Молодая гвардия, 1968. – 560 с., с илл.
20. Новак Т. Пароль знают немногие / Т. Новак. – М.: Воениздат, 1966. – 568 с.
21. Новак Т. Ф. Лесная быль / Т. Ф. Новак. – М.: Воениздат, 1962. – 208 с.
22. Олійник Ю. Радянські партизанські загони та з'єднання Хмельниччини в 1941-1944 рр. / Ю. Олійник // Історія України правознавство та інші суспільні дисципліни. – 2013. – №4 (788). – С. 15-20.
23. Создают невыносимые условия для врага и всех его пособников... Красные партизаны Украины, 1941-1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / Авт.-сост.: А. Гогун, А. Кентий. – К.: Украинский издательский союз, 2006. – 430 с.
24. Степанов Л. До історії антифашистської боротьби на Ровенщині (1941-1944 рр.) / Л. Степанов. – Львів: Каменяр, 1966. – 108 с.
25. Струтинский Н. На берегах Горыни и Случи / Н. Струтинский. – Львов : Каменяр, 1966. – 175 с.
26. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941-1945): Наук.-довід. вид / Авт.-упоряд.: О.В.Бажан, А.В.Кентій, В.С.Лозицький та ін.; Редкол.: В.А.Смолій та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 319 с.: іл.

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2015.

Дмитрий Кравчук

Советское подполье на Ривненщине во время германо-советской войны

В статье на основе архивных документов, монографической и мемуарной литературы исследовано образование советских подпольных организаций в Ровненской области, выяснено причины провала большинства из них в начале немецко-советской войны, охарактеризовано деятельность советских подпольных формирований в 1941-1943 гг., в частности, подпольных организаций под руководством Т. Новака, П. Мирющенко, М. Остафова, В. Томашевского, М. Фидарова и др.

Ключевые слова: подпольная организация, партизанское движение, подпольный обком, Украинский штаб партизанского движения, Терентий Новак.

Dmytro Kravchuk

Soviet underground in Rivne during the german-soviet war

The problem of the Soviet underground in Rivne region during the German-Soviet war is less explored in modern historiography. Soviet intelligence on the subject are superficial and fit into the mainstream communist ideology. On the basis of new archival sources accounted documents and critical thinking historiography and memoirs followed the main stages of creation and of Soviet underground cells in Rivne region. Identify the reasons for the failure of most of them at the initial stage of the war: Comparison of archival documents memoir sources related activities Rivne underground organization led by T. Novak, made it possible to carry out a deeper analysis of its existence. The author reviewed the number and subversive activity of the Soviet underground in Rivne region, finding out the overstatement of its performance, which was carried out by the party in the postwar period.

Key words: underground organization, the guerrilla movement, underground RC, Ukrainian partisan movement headquarters, Terentiy Nowak.